

Részletes zárójelentés:

Kutatási eredmények ismertetése:

A kutatási program egyik – a Varsói Szerződés keretében megvalósuló katonai együttműködés történetét feldolgozó – részterületén elért, a későbbiekben részletezett tudományos feltáró munka eredményeit Horváth Miklós az Argumentum Kiadó gondozásában hamarosan megjelenő *Magyarország az atomháború árnyékában – Néphadsereg a Varsói Szerződés katonai szervezetében* című könyvében mutatja be.

Kutatócsoportunk –, a kutatási programban rögzített vállalásának megfelelően – az alapkutatásokat elvégezte. Értékelte a Varsói Szerződés megalakulásának közvetlen előzményeit, bemutatja a deklarált és valóságos indokok között meglévő ellentmondásokat, történelmi példákon keresztül bizonyítja, hogy a Nagy Imre által megfogalmazott gondolatok – *„a Varsói Szerződés a szovjet nagyhatalmi soviniszta törekvések eszköze, amelynek segítségével a benne résztvevő – helyesebben moszkvai utasításra belekényszerített – szocialista országokat ennek a politikának alárendelik. A Varsói Szerződés nem más, mint a szovjet katonai diktatúra ráerőszakolása a résztvevő országokra”* – igazságát.

Az e témakörben született, illetve a megjelenés előtti munkafázisban lévő tudományos közleményeinkben bemutattuk és bemutatjuk, hogy a Varsói Szerződést – a deklarált célokkal ellentétben – a Szovjetunió milyen formában használta fel a tagországokkal szemben is nemzeti érdekei érvényesítésére.

Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc leverésének és Csehszlovákia 1968-as megszállásának – elsősorban hadtörténeti vonatkozásait – bemutatva és értékelve, választ adunk a kutatási tervünkben is megfogalmazott kérdésre: A VSZ tagországokon belül különböző időszakokban kialakult válságócok „kezelése” a Varsói Szerződés alapító okiratának szellemében, vagy a szovjet nemzeti érdekek legmesszebbmenő figyelembevételével történtek-e, illetve ezek a válságok, valamint a Szovjetuniónak a „válságócok” megszüntetése érdekében alkalmazott módszerei és eszközei mennyiben hatottak az intézményrendszer átalakításának irányába?

Több példán keresztül is látatjuk, hogy az 1955-ös alapszerződésben – nem véletlenül – található rendezetlenségek, ellentmondások, a tagországok érdekérvényesítését jelentősen korlátozó szabályozatlanságok megszüntetése érdekében kialakított – sokszor a szovjet törekvésekkel határozottan szembenő – magyar álláspont lényege az esetek többségében miként sikkad el, válik semmissé a kényszerkompromisszumok megkötésének következtében.

Ezt a gyakran ismétlődő folyamatot szemléltetjük a VSZ és az EFE vezetési rendszerének átalakítása, az új szervezeti elemek – pl. a Honvédelmi Miniszterek Bizottsága, az Egyesített Fegyveres Erők Törzse, az Egyesített Fegyveres Erők Katonai Tanácsa, később a Külügyminiszterek Bizottsága – elfogadtatása érdekében folytatott, a Szerződés mély rétegeibe is betekintést engedő háttérmunkálatok bemutatásával. Munkánk nem kevésbé fontos része a katonai együttműködés során – például az intézményrendszer tevékenysége következtében is – felszínre kerülő problémák, működési zavarok feltárása és elemzése is.

Kutatási eredményeink segítségével bemutatjuk az Egyesített Fegyveres Erők és Magyarország béke- és tervezett „háborús működése” közötti különbségeket.

Dokumentáljuk és értékeljük azt a kettősséget, hogy miközben a Szervezet tagországai együttesen, illetve külön-külön is a világ közvéleményét – a béke megőrzését, a csapatok és a fegyverzet, kiemelten az atomeszközök csökkentését, a kölcsönös biztonság és lehetséges és szükséges együttműködés megteremtését, erősítését célzó – javaslatokkal, kezdeményezésekkel – nyilatkozatokkal és felhívásokkal – „bombázták”, a tagországok politikai vezetésének megrendelésére és támogatásával évente több alkalommal pontosítják – végrehajtásuk esetén – a világ és főleg Európa elpusztítására készített katonai terveket.

Kutatási eredményeink fontos részét képezték az atomháború lehetséges megvívására, lefolyására vonatkozó konkrét – a lehető legrészletesebben kidolgozott, így a polgári lakosság tízmillióinak elpusztítást célzó – katonai tervek feltárása és bemutatása. A két tömb katonai doktrínájával kapcsolatos ismeretek tovább pontosíthatóak, illetve kiegészíthetők az európai méretű koalíciós összecsapás, háború elsősorban a délnyugati hadszíntérre kidolgozott forgatókönyvek segítségével.

Az atomháborúval kapcsolatos szovjet és magyar hadászati elgondolások részletei a vizsgált korszakban végrehajtott gyakorlatok alapján viszonylag pontosan rekonstruálhatók. A felkutatott és feldolgozott levéltári anyagok – dokumentumok, térképek – segítségével bemutathatóak – a politikai és katonai értékelések szerint – a „Nyugatiak” által hamarosan kirobbantott háború elképzelt körülményei. Ma már felvázolhatóak a „Nyugatiak” és a „Keletiek” – feltételezések szerint – egymásra mért csapásainak sorrendje, nagysága, a csapások várható következményei, illetve összegezhetőek a háború tervezett kimenetelével kapcsolatos variánsok is.

Például Ausztria és Olaszország teljes katonai megszállására kidolgozott – tudományos közleményeinkben több változatban bemutatott – tervek léte és tartalma is bizonyítja: a VSZ katonai doktrínájának lényege – az alapító okiratban rögzített kollektív

önvédelemre vonatkozó elvek cáfolataként – harc a végső győzelemig, amelynek elérése érdekében – totális atomháborút is beleértve – minden eszköz felhasználható.

A VSZ agresszív jellegét mutatja továbbá az is, hogy az Egyesített Fegyveres Erők – frontszintű parancsnoki és törzsvezetési gyakorlaton – a megalakítás után 32 évvel, 1987-ben foglalkoztak először alaposabban a védelmi hadművelet előkészítésének és megvívásának problémáival.

Kutattuk és értékeltük többek között, hogy a Varsói Szerződés nemzetközi kezdeményezései összhangban voltak-e katonai szervezet terveivel, a katonai szervezetek ez időszakban végrehajtott műveleteivel.

E nagy témakörön belül – az előzmények szükséges mélységű vizsgálatán túl – nagy figyelmet fordítottunk a Magyar Néphadsereg 1954-1991 közötti történetére vonatkozó újabb – kutatócsoportunk által feltárt – történeti források feldolgozására. A szovjet katonai doktrína tartalmára, a tervezett háborús feladatokra és a Politikai Tanácskozó testület, elsősorban az Egyesített Fegyveres Erők által megfogalmazott kötelezettségek – „ajánlások” – végrehajtására koncentrálnak vizsgáljuk Magyarország helyét és szerepét a Varsói Szerződés háborús terveiben.

Bemutatjuk, hogy magyar politikai és katonai vezetés a lehetséges háború kérdésével összefüggésben – különböző időszakokban – milyen álláspontot alakított ki és mit tett a haderő szervezeti, technikai felkészítése, a haditevékenység begyakoroltatása érdekében. Az e témakörben született dokumentumok lehetőséget adnak magyar haderő koalíción belüli – Front kötelékében történő – alkalmazásának helyszínére, a délnyugati hadszíntér, a támadás irányában lévő „ellenséges államok” – Ausztria, a Német Szövetségi Köztársaság és elsősorban Olaszország – katonai és katonai-földrajzi helyzetének bemutatására. Ez utóbbi források felhasználásával leírtuk, modelleztük a NATO erők és Ausztria [Magyarország elleni légi és szárazföldi tevékenységének különböző variációit és](#) – például a magyar lakosság millióinak elvesztését is tényként kezelő – számításba vett következményeit.

Ez utóbbi témakörrel kapcsolatban vizsgáltuk a hátszág védelmével összefüggésben született politikai döntések célját, a hátszágvédelmi és légoltalmi, később polgárvédelmi szervezetek kiépítésének folyamatát, a lakosság védelmét célzó és az ipari – hadiipari – kapacitások megővására kiadott intézkedések, rendszabályok tartalmát.

Hangsúlyosan törekedtünk a VSZ szervezetében bekövetkezett fontosabb változások, a „béke” és „háborús” működést szabályzó okmányok bemutatására.

Kutatásaink legjelentősebb eredményei közé soroljuk Magyarországnak a Varsói Szerződés Szervezetének felosztatásában játszott – a feltárt dokumentumok alapján egyértelműen – meghatározó szerepének részletekig történő feltárását.

A kutatási program másik fő területén, a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST) keretében megvalósuló hadiipari együttműködés történetét feldolgozó, alább részletezett tudományos feltáró munka eredményeit Germuska Pál az Argumentum Kiadó gondozásában hamarosan megjelenő – *Vörös arzenál. Hadiipari és haditechnikai együttműködés a KGST keretei között* című – könyvében mutatja be.

Az eredeti tématervben hármas cél tűztünk e részterület feltárása elé: 1. a KGST-n belüli haditechnikai együttműködés szervezeti kereteinek bemutatását, működésének elemzését; 2. a magyar érdekek és stratégia vizsgálatát; valamint 3. a VSZ-KGST-tagállamok és a harmadik világbeli országok hadiipari kapcsolatainak feltárását.

Kezdetől nyilvánvaló volt, hogy a magyar nemzetgazdaság, de különösen a hadiipar 1945 utáni történetét nem lehet a nemzetközi erőter és a külgazdasági kapcsolatok feltárása nélkül megérteni és megírni. A kutatások előbbre haladtával kiderült: egy könyv kereteit szétfeszítené a KGST együttműködésnek, a hadiipar szervezeti, szerkezeti változásainak és technológiai fejlődésének, valamint a fejlődő országokba irányuló magyar katonai exportszállítások együttes tárgyalása. Az elkészülő kötet tehát, ha úgy vesszük, egy sorozat első darabja, amely felvázolja és értelmezi a nemzetközi gazdasági kontextust a további elemzésekhez. Erre annál inkább szükség van, mert az 1990-es évek közepétől ugyan dokumentumok tízezrei váltak hozzáférhetővé szerte Közép-Kelet-Európában, a tudományos feldolgozás azonban nem tudott lépést tartani az exponenciálisan növekvő forrásmennyiséggel. Munkánkat külön nehezítette, hogy a KGST-ről csak a „levéltári forradalom” előtt készült összefoglalók állnak rendelkezésre, miközben széles körben elfogadott nézet, hogy a szocialista integráció döntően meghatározta az egyes nemzetgazdaságok lehetőségeit és mozgásterét. A kutatás és a feldolgozás során így nem koncentrálhattunk kizárólag a hadiipari együttműködésre, hanem minduntalan a tágabb keretek alakulásával is foglalkozni kellett – a szocialista országok civil gazdasági együttműködési kezdeményezéseivel, a KGST általános jellegzetességeivel stb. A vizsgálni kívánt 3. témakörben így ugyan vannak részeredményeink (konferencia előadások, publikációk), de a harmadik világgal kiépített kapcsolatok csak további hosszas kutatómunkával elemezhetőek behatóan. (A munkát külön nehezíti az 1980 után keletkezett iratok kutatásának problémája. Lásd alább részletesen.)

Kutatásunk eredményeiből egyértelműen megállapítható, hogy a Varsói Szerződés és a KGST szoros összefonódásban, ugyanakkor megfelelő feladatfelosztással és tagozódással adott keretet a szovjet blokkon belüli politikai, katonai és gazdasági együttműködésének. A – többnyire korlátozott – nyilvánosságnak szánt ünnepi felszólalások és megnyilatkozások természetesen a „megbonthatatlan barátságot” és a tökéletes egyetértést hangsúlyozták. Ám a feltárt dokumentumok megerősítik azokat a korábbi sejtéseket, miszerint a politikai-katonai, még kevésbé a gazdasági együttműködés nem volt zökkenőmentes a tagországok között. Sőt, a néha egészen éles érdekellentéteket és véleménykülönbségeket alig lehetett elfedni a külvilág előtt, és az 1970–80-as években ezek az ellentétek tovább fokozódtak. Az egység – hamis – látszatát Moszkva mindvégig hatalmi szóval tartotta fenn.

A termelés szakosítása a kommunista ideológia azon alaptételén nyugodott, hogy lehetőleg ki kell küszöbölni a párhuzamosságokat és versenyt, egy vállalatnál, egy trösztnél, egy országban kell koncentrálni egy-egy termék(csoport) gyártását. Ugyanakkor volt bizonyos racionalitása a KGST-n belüli munkamegosztásnak, hiszen a tagországok természet- és gazdaságföldrajzi adottságai, történeti hagyományai készen kínáltak bizonyos együttműködési lehetőségeket. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok intenzifikálására a kisebb tagországok természetesen jobban rá voltak szorulva, mint a Szovjetunió. A közép-kelet-európai nemzetgazdaságok többsége hasonló gondokkal küzdött: a szűk belföldi piac korlátozott termelési lehetőségeket, gazdaságtalan szérianagyságokat és rugalmatlanságot eredményezett hadiiparukban (is). Haditechnikai vállalataik ezért részben civil termékek gyártásával, részben nemzetközi együttműködéssel és munkamegosztással igyekeztek szabadulni ebből a csapdából. A specializáció (szakosodás-szakosítás) és a növekvő export hatékonyan segítette a nyereséges (vagy legalább nullszaldós) termelési szériák elérését és a kapacitások kihasználását. A Szovjetunió ugyancsak profitált a KGST-együttműködésből: a hagyományos fegyverzetek, illetve a löszerek gyártási feladatának kiosztásával jelentős részben sikerült tehermentesíteni a szovjet hadiipart. Vizsgálatainkból egyértelműen kiderül, hogy az említett okok miatt Magyarországnak elemi érdeke volt a szakosítás, a nemzetközi munkamegosztásba és kooperációba való bekapcsolódás.

Feltártuk az 1949 és 1956 közötti időszakot illetően a szovjet blokkon belüli kétoldalú kapcsolatfelvételek első lépéseit és a kölcsönös szállítások elindulását. Kevésbé ismert, hogy már 1951 januárjában – Sztálin kezdeményezésére – alakult egy koordinációs bizottság, amely a haditechnikai szállításokat lett volna hívatott koordinálni; érdemi működést mégsem fejtett ki. 1953-54-ben a szovjet Állami Tervbizottság (Goszplan) mutatta ki, hogy a koordinálatlan licencátadások nyomán vegyes összetételű és többnyire korszerűtlen

fegyverzetet gyártanak a közép-kelet-európai országok. Pedig óriási ipari kapacitást képviseltek: 1954-ben a közép-európai népi demokratikus országokban közel 180 hadiipari üzem létezett, mintegy 500 ezer alkalmazottal, akik mintegy 20 milliárd rubel értékű hadianyag gyártására voltak képesek. A szovjet katonai és ipari vezetés arra a felismerésre jutott, hogy a szovjet hadiipar tehermentesítése érdekében a szatellit országok hadseregeit haditechnikai eszközökkel kölcsönös szállításokkal kell felszerelni. Ezért a KGST civil szervezeteinek átalakításával, illetve a Varsói Szerződés létrehozásával párhuzamosan tárgyalássorozat kezdődött a hadiipari munkamegosztásról. A KGST Hadiipari (Együtműködési) Állandó Bizottsága 1956 nyári létrehozásával adottak voltak az alapvető szervezeti keretek, azonban a két- és többoldalú együttműködés formái a következő években alakultak ki véglegesen.

A feltárt dokumentumokból kiderül, hogy 1958–1962 között 7 alapkategóriában (repülőtechnika, páncélos anyagok, gyalogos, tüzérségi és aknavető fegyverzet, híradástechnikai eszközök és rádiólokátorok, műszaki anyagok, vegyvédelmi eszközök, valamint hadihajók) mintegy 50–70 féle haditechnikai cikk gyártásfelosztására került sor. 1956 és 1959 között számos fegyvernemi szekció is működött a Hadiipari Állandó Bizottság mellett, azonban információvédelmi okokból és testületek túlburjánzása miatt 1960-ban ezek felszámolása mellett döntöttek. Ugyanakkor 1960-as évek végéig húzódott a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erői Főparancsnokságával való viszony rendezése. Hiányzott ugyanis az összekötő kapocs a blokk katonai és gazdasági együttműködési szervezete között – a megoldást végül a magyar javaslat nyomán létrejövő Technikai Testület felállítása jelentette. A VSZ-hez hasonlóan a KGST Hadiipari Állandó Bizottságánál is jól megfigyelhető a magyar katonai és gazdasági diplomácia kritikai nézőpontja, kezdeményezőkézsége, ahogyan újabb és újabb javaslatokkal próbálták működőképessé és hatékonyá tenni a nemzetközi együttműködést. Az 1970-es évekre sajátos feszültség és érdekellentét alakult ki a magyar és a szövetséges, főként szovjet hadiipar között. Miközben a haditechnikai export javát adó néhány magyar vállalat (Videoton, Mechanikai Laboratórium, Finommechanikai Művek stb.) a KGST-munkamegosztásnak köszönhette folyamatos növekedését és expanzióját, más ágazatok (például a hadivegyipar vagy a löveggyártás) egyre inkább a hátrányait érzékelték az együttműködésnek. Ebben egyebek mellett kulcsszerepet játszott az árak kérdése is: a világpiacihoz mindinkább közelítő magyar (termelői) árszínvonal és a szovjet belföldi árak között mind mélyebb szakadék tátongott; így számos haditechnikai cikk előállítását és táboron belüli exportját csak jelentős állami dotációkkal lehetett fenntartani. Egyre ellentmondásosabb volt a szovjet licencek alapján való termelés, a szovjet technológia

importja, amely erőteljesen korlátozta a magyar (katonai) kutatás-fejlesztés lehetőségeit. Nemcsak arról volt szó, hogy egy-egy szovjet haditechnikai termék licenconosítási tárgyalásai, előkészületei és gyártásba vétele 7-10 évet vett igénybe, és így 10-12 évvel korábbi technológiai színvonalat képviselő termék jutott a hadsereghez. Sokkal inkább az a szovjet törekvés hatott bénítóan, hogy a nem általuk feltalált-kifejlesztett eszközök a legritkábban jutottak el a Varsói Szerződés szintű rendszeresítéshez.

A magyar dilemma az 1970-es évek közepére-végére, amikor megugrott a harmadik világba irányuló katonai elektronikai exportunk, úgy szólt: bár a hazai fejlesztés tetemes anyagi kockázattal járt, mégis erőteljesebben fejlődhet a gyártási kultúra, és megkötések nélkül lehet exportálni a terméket.

A szervezeti keretek bemutatása nemcsak a KGST intézményrendszerének bemutatására terjed ki, hanem részletesen foglalkoztunk azokkal a hazai intézményekkel és szervekkel (főhatóságok és kormánybizottságok), amelyeknek döntési jogköre vagy végrehajtói feladata volt a hadiipari nemzetközi együttműködés bonyolításában: Műszaki Együttműködési Bizottság, Hadiipari Kormánybizottság, az Országos Tervhivatal Általános Szervezési Főosztálya, Külkereskedelmi Minisztérium Műszaki Főosztálya, Technika Külkereskedelmi Vállalat stb.

Egy további fejezet néhány haditechnikai termék példáján igyekszik bemutatni a szakosítási, illetve a kooperációs tárgyalásoktól a gyártáson keresztül a szállítások megkezdéséig az együttműködés konkrét formáit. (FUG- és PSZH-program, Brusznika vevők, Gvozdgyika rohamlöveg stb.)

A kutatás és az elkészülő monográfia fontos érdemének tartjuk, hogy nemzetközi szinten is elsőként enged bepillantást a KGST egy ágazati együttműködésének mindennapjaiba – eredeti, eddig alig ismert dokumentumok alapján. A hadiipari együttműködés során – a terület speciális jellegéből adódóan, illetve a magasabb fokú és arányú munkamegosztás és a többoldalú kooperáció miatt – a KGST minden előnye és hátránya erőteljesebben mutatkozott meg.

Készülő könyveink fontos részét képezik az adattárak, a térképek és vázlatok, valamint nem utolsósorban a VSZ és a KGST „mindennapjait” bemutató dokumentummelléletek is. A könyvek 2009 első félévében megjelennek.

A kutatás folyamata, a munka során felmerült problémák:

A kutatócsoportunk teljesítette a vállalt kötelezettségeit. A kutatások két, viszonylag jól elkülöníthető terület – a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erőinek keretében megvalósított katonai és a KGST égisze alatt folyó hadiipari együttműködés – iratanyagának párhuzamos feltárásával és feldolgozásával folytattuk.

Kutatóink levéltári iratfeltárás folytattak a Magyar Országos Levéltárban (az MDP és az MSZMP vezető testületeinek iratai, a Minisztertanács jegyzőkönyvei, előterjesztései és határozatai, az Országos Tervhivatal TŰK és elnöki iratai, az Országos Tervhivatal Általános Szervezési Főosztálya anyagai, a Honvédelmi Bizottság, a Pénzügyminisztérium Testületi Főosztálya, valamint a Külügyminisztérium – miniszterhelyettesek, szovjet nagykövetség, a Kohó- és Gépipari Minisztérium, külkereskedelmi, gépipari és finommechanikai vállalatok irataiban, továbbá a Külkereskedelmi Minisztérium – haditechnikai ügyekkel foglalkozó – Műszaki Főosztályának anyagai között), Budapest Főváros Levéltárában, valamint a Központi Statisztikai Hivatalban. Itt szükséges megemlítenünk, hogy az Országos Tervhivatal és más fontos iratképző egységek 1980 után keletkezett iratanyagainak felülvizsgálata – néhány kivételtől eltekintve – máig nem történt meg. (Az 1995. évi LXV. törvény – az államtitokról és a szolgálati titokról – 28. § (1) bekezdése szerint a keletkeztetőknek erre 2009. december 31-ig kellene sort keríteniük.) Emiatt a KGST hadiipari együttműködés 1980 utáni történéseinek feltárása csak töredékesen valósulhatott meg – megfelelő forrásanyagok hiányában.

A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum (HIM) Hadtörténelmi Levéltár és a Központi Irattárban kezelésében lévő, a kutatások megkezdésekor még többségében zárt, titkosított iratanyagot feltártuk és feldolgoztuk. A kutatások befejezésének idejére a levéltári források jelentős részének visszaminősítése megtörtént, így a kutatási eredményeink publikálásának nincs akadálya.

A kutatási tervünk végrehajtását jelentősebben két tényező befolyásolta. Az első, hogy Kiss Balázs kutató nem váltotta be a hozzá fűzött reményeinket, ezért a kutatás középső szakaszától Horváth Miklós – vezető kutató – nem tartott igényt az együttműködésére.

Az iratfeltárás ütemét és főleg befejezését jelentősen befolyásolta, hogy a HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Központi Irattára új helyre költözött, így a kutatásokat majd fél évig szüneteltetnünk kellett. Ugyanakkor pozitív fejleményként értékeljük, hogy ez alatt az idő alatt megtörtént az 1980-as évek iratanyagának a „titoktalanítása” is és az Irattár munkatársai az idővesztés részbeni „ledolgozásához” minden segítséget megadtak.

A kutatási határidő módosításával – amiért ezúton is köszönetet mondunk – lehetővé vált, hogy a tudományos feltáró munkát a Varsói Szerződés fennállásának teljes időszakára vonatkozóan elvégezzük.

A kutatómunkát, ezen belül a témánkkal összefüggő hatalmas mennyiségű levéltári forrás feltárását – egy-egy iratképző hely forrásaiból dokumentumválogatás készítésével, a dokumentumok és adatok elsődleges feldolgozásával, a kutatási anyagok rendezésével, a publikáláshoz való előkészítéssel – levéltárosok és egyetemi hallgatók és egy-egy részterület szakértői segítették. Egy-egy részfeladat elvégzésére – kutatási támogatás terhére – mindösszesen nyolc fő kapott időszakos megbízást.

A jóváhagyott és a szerződés alapját képező költségvetés keretszámait egy esetben hagytuk figyelmen kívül, amiért ismét elnézést kérek. A „Külföldi utazás” rovaton szereplő költség túllépésének utólagos indoklását a kollégiumi referens szakmailag rendben lévőnek találta. A kutatási téma jellege, illetve a hidegháború története iránti jelentős nemzetközi érdeklődés miatt (a más tételeken történt megtakarítás terhére) az izraeli, varsói és potsdami konferenciákon való részvételt szakmailag nagyon eredményesnek, és pénzügyileg is indokoltnak tartottam. Az OTKA keret terhére csak az utazás lett elszámolva, a kint tartózkodással kapcsolatos minden költséget a meghívó felek állták.

Ezeket, illetve az OTKA költségvetését semmilyen formában nem terhelő konferenciákon ismertettük a kutatási területtel kapcsolatos eredményeket, illetve sikeres konzultációt folytattunk a témakör külföldi kutatóival. (Így más pénzügyi támogatás segítségével prezentálta Germuska Pál az alapkutatás eredményeit: 2005-ben Bécsben, 2006-ban a finnországi Lappeenrantában, 2007-ben Kingstonban /Ontario, Kanada/, Rotterdamban és Washingtonban.) A megbeszéléseken kicseréltük kutatási eredményeinket, illetve átadtuk egymásnak a kutatás-módszertani tapasztalatainkat is

A kutatásokat befogadó HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum vezetése és munkatársai a szerződésben vállalt kötelezettségeiknek maradéktalanul eleget tettek.

Kutatótársaim, a program végrehajtásában részt vevő valamennyi kolléga nevében ezúton is szeretném megköszönni a támogatást az OTKA valamennyi munkatársának.

Budapest, 2009. február

Tisztelettel:

Dr. Horváth Miklós DSc.

sk. kutatás-vezető